

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Денисенко Микола Павлович,

д.е.н., професор,
професор кафедри економіки та сфери обслуговування
Київський національний університет технологій та дизайну,

Бреус Світлана Василівна,

д.е.н., доцент,
професор кафедри менеджменту та публічного адміністрування
Київський національний університет технологій та дизайну,

В умовах переходу до економіки знань конкурентоспроможність держави залежить більшою мірою не від наявності природних ресурсів, а від ефективного використання людських. При цьому вища освіта є однією з важливих складових економіки знань, а сам її рівень є основоположним чинником, що сприяє підвищенню рівня економічного розвитку держави. Роль вищої освіти в сучасних умовах полягає не стільки в закріпленні набутих знань, але в можливості їх комерціалізації, забезпечуючи безперервність зв'язку типу: освіта-наука-виробництво. Вища освіта має бути адаптована до потреб ринку праці, враховувати вимоги економіки та роботодавців. Проте, слід зазначити, що наразі спостерігається стихійність процесів створення та впровадження інновацій, відсутність чіткої цільової спрямованості нововведень, неузгодженість інноваційних пошуків, що провадяться в теорії і практиці освітньої діяльності у вищій школі, невідповідність окремих нововведень один одному [1], недостатній рівень розроблення інноваційної стратегії розвитку національної системи вищої освіти, яка включає всі існуючі в Україні заклади вищої освіти. Загалом зазначене свідчить про низький рівень інноваційності вітчизняної вищої освіти.

Прискорення глобалізаційних процесів наприкінці ХХ сторіччя стало каталізатором появи нового типу економічного середовища – економіки, що базується на знаннях. Спроможність країни до створення знань (у першу чергу наукових), їх розповсюдження та ефективного використання для розвитку виробництва і суспільства стають у такій економіці основними чинниками зростання поряд з традиційними джерелами – рівнем фінансування, інвестиціями та трудовими ресурсами, суттєво підвищуючи ефективність їх використання [2].

За сучасних реалій розвитку економіки України відбувається нарощування диспропорцій, які призводять до поглиблення розриву зв'язку між освітою, наукою та виробництвом, що сприяє зниженню якості вищої освіти, адже вона за змістом є амбівалентною, з одного боку, зростання якості вищої сприяє підвищенню рівня економічного розвитку держави, а з іншого, реалізація державної політики за допомогою різноманітних програм є визначальними у функціонуванні системи вищої освіти загалом та справляють вплив на

підвищення її якості [3].

Загалом в нинішніх умовах стратегічне значення для конкурентоспроможності країн світу має володіння високими технологіями. Світовий ринок наукомісткої продукції сьогодні оцінюється у 2,3-3 трлн дол. США. Процес наукомісткого виробництва забезпечується приблизно 50 макротехнологіями. Сім провідних країн, які володіють 46-ма макротехнологіями, контролюють понад 80 % ринку наукомісткої продукції: США отримують від експорту цієї продукції 700 млрд дол. США щорічно, Німеччина – 530, Японія – 400 млрд дол. США відповідно. Україна входить до п'ятірки країн, які володіють передовими аерокосмічними технологіями: з 22 базових технологій ракетно-космічної сфери вона володіє 17-ма. Частка ж вітчизняної наукомісткої продукції на світовому ринку високотехнологічної продукції становить 0,05-0,1 % [4].

Сьогодні все помітнішими стають ознаки 6-го і 7-го технологічних укладів [5] – 6-й дає поштовх до нового етапу в розвитку медицини та біотехнологій, 7-й – до створення технологій «холодного термоядерного синтезу», що має докорінно змінити енергетичний потенціал земної цивілізації.

В економіці ж України частка продукції вищих технологічних укладів становить [4]: 4 % – для 5-го і 0,1 % – для 6-го. Зростання ВВП за рахунок введення нових технологій в Україні оцінюється всього у 0,7 %, у той час як у розвинених країнах цей показник досягає 60 % і навіть 90 %.

Загалом можна констатувати, що вітчизняна вища освіта, в тому стані, в якому вона перебуває сьогодні, не здатна ефективно виконувати функцію «соціального ліфта» і перестає бути сферою здійснення соціально-економічних інвестицій, які мають важливе значення для забезпечення економічного зростання України [6].

При цьому незначний обсяг інвестицій в освіту в цілому, стабільне їх зменшення за роками в абсолютному виразі та зменшення частки капітальних інвестицій за видами економічної діяльності у загальному обсязі протягом 2010-2017 років [7] сприяє зниженню якості вищої освіти. Адже інвестування у сферу вищої освіти, зокрема в людський капітал, має безпосередній зв'язок з економічним зростанням країни. Зокрема, підтвердженням цього є високий технологічний рівень розвитку таких країн як США, Японія, Південна Корея та високорозвинених країн Європейського Союзу.

Зважаючи на наявність певних позитивних зрушень у сфері освіти з позиції залучення до неї інвестицій [7], значні темпи інфляції та перманентні кризові явища, які були характерні для української економіки в період 2010-2015 років, анексія АР Крим Російською Федерацією у 2014 році, нарощування обсягів зовнішньої агресії з боку Росії, загострення ситуації Росією на Азовському узбережжі моря тощо відбулось зменшення загального обсягу капітальних інвестицій за видами економічної діяльності, починаючи з 2013 року. Хоча у 2017 році порівняно з 2010 роком обсяг інвестицій зріс більше, ніж у 2 рази. Зокрема за видами економічної діяльності протягом 2010-2017 років спостерігалось найбільше зростання обсягу капітальних інвестицій до таких сфер: комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг (5,9

рази), сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство (5,8 рази), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (4,3 рази), інша професійна, наукова та технічна діяльність (4,2 рази), державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування (4,2 рази). Проте за роками в цих сферах не спостерігалось чіткої тенденції до зростання, так, капітальні інвестиції в освіту збільшились тільки у 2017 році порівняно з 2010 роком (192,06 %).

Відбулось стабільне зменшення частки інвестицій у вітчизняну сферу освіти протягом 2010-2014 років, зокрема, починаючи з 2013 до 2015 року, вона була меншою, ніж 0,5 %, у 2015 році та спостерігалось несуттєве її зростання до 0,78 % у 2017 році. Хоча за роками в цих сферах збільшення питомої ваги капітальних інвестицій в загальному обсязі не мало стабільної тенденції. В цілому, у зазначений період, відповідно з наведеними даними освіта знаходилась на рівні інвестування у охорону здоров'я та надання соціальної допомоги (1,06 % у 2010 році, 1,50 % у 2017) та мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (0,54 % у 2010 році, 0,37 % у 2017 році) [7].

З урахуванням зазначеного та того, що віддача від інвестиції в освіту не носить короткострокового характеру, на відміну від деяких інших зазначених видів економічної діяльності, таке зменшення частки частка капітальних інвестицій в освіту є катастрофічним для цієї сфери, так як в Україні не відбувається перетворення економіки сировинно-орієнтованого типу на економіку знань.

Основним джерелом економічного розвитку являється виробництво знань, зокрема, у Норвегії і Данії інвестиції в сектор знань становлять 8,3 % ВВП; в США – 5,7 %, в Індії витрати складають 3,5 %. Відстаючи від розвинутих країн за інвестиціями в нашу освіту, ми знижуємо її конкурентоспроможність. Країна може стати конкурентоспроможною тільки у тому випадку, коли сировинна економіка зміниться на економіку знань. Країни, які недостатньо інвестують в освіту, не можуть розраховувати на динамічний розвиток ВВП. Освіта також є структурним елементом соціуму, що активно впливає на розвиток сучасного суспільства, в тому числі на його економіку. Від неї залежить – чи буде країна експортувати сировину або, як високо розвинуті країни – від США, ФРН, Японії до Південної Кореї та Сінгапуру, вийде на ринок із високотехнологічною продукцією [8].

При цьому збільшення обсягів інвестицій у цю сферу, за рахунок їх постійної віддачі, у результаті сприяє підвищенню конкурентоспроможності системи закладів вищої освіти, нівелюванню, чи принаймні, зменшенню загроз її економічній безпеці та підвищенню її рівня загалом.

Проведено дослідження вітчизняних закладів вищої освіти (ЗВО) у рейтингу «ТОП-200 Україна 2020» [9] свідчить, що протягом 2013-2019 років жоден із українських вишів (лідерів цього рейтингу) не увійшов до рейтингу TOP-100 світових, їм не знайшлося місця і у «шанхайському» рейтингу – це так званий Академічний рейтинг університетів світу (Academic Ranking of World Universities (ARWU) – є одним з найавторитетніших у світі [10]. Водночас, українські ЗВО були представлені у рейтингу Times Higher Education, World

University Rankings [11] та складеному компанією Quacquarelli Symonds – QS World University Rankings [12].

Times оцінює університети за п'ятьма групами критеріїв: навчання (навчальне середовище), дослідження (обсяг, доходи та репутація), цитування (впливовість досліджень), міжнародна спрямованість (викладачі, студенти та дослідження), надходження від індустрії (трансфер знань) [13]. Позиції українських ЗВО у рейтингу Times Higher Education, World University Rankings наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Українські ЗВО у рейтингу Times Higher Education, World University Rankings *

Заклади вищої освіти	2015/ 16	2016/ 17	2017/ 18	2018/ 19	2019/ 20
Київський національний університет імені Тараса Шевченка	601-800	800+	801-1000	1001+	1001+
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського	-	800+	1001+	-	-
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна	601-800	800+		1001+	1001+
Національний університет «Львівська політехніка»	-	800+	1001+	1001+	801-1000
Національний університет імені Івана Франка	-	-	1001+	1001+	1001+
Національний технічний університет Харківський політехнічний інститут	-	-	-	-	1001+
Сумський державний університет	-	-	-	-	1001+

Джерело *. [10-11].

Рейтинг QS – більшою мірою оцінює репутацію університетів, «шанхайський» – є більш зосередженим на порівнянні наукової діяльності університетів [12].

За результатами рейтингу – QS World University Rankings [12-13] Київський національний університет імені Тараса Шевченка протягом 2013-2017 років та Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна протягом 2014-2020 років перебували в TOP-500 кращих ЗВО (табл. 2).

Таблиця 2

Українські ЗВО у рейтингу QS World University Rankings *

Заклади вищої освіти	2012/ 13	2013/ 14	2014/ 15	2015/ 16	2016/ 17	2017/ 18	2018/ 19	2019/ 20	2020/ 21
Київський національний університет імені Тараса Шевченка	501+	441-450	421-430	411-430	431-440	411-420	531-540	541-550	601-650
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського	601+	601-650	551-600	601-650	551-600	501-550	601-650	701-750	701-750
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	-	-	481-490	491-500	382	401-420	481	=491	=477
Сумський державний університет	-	-	651-700	701+	701+	801-1000	751-800	701-750	701-750
Національний технічний університет Харківський політехнічний інститут	-	701+	701+	701+	701+	701-750	701-750	651-700	651-700
Донецький національний університет імені Василя Стуса	601+	701+	701+	701+	701+	801-1000	-	-	-
Національний університет «Львівська політехніка»	-	-	-	-	-	-	751-800	751-800	801-1000

Джерело *. [10; 12].

Загалом лідерами у світових рейтингах університетів традиційно є американські та британські вищі. Так, згідно із заявою QS, випускників Оксфорду і Кембриджу оцінили 27000 роботодавців з усього світу, як найконкурентоспроможніших претендентів на посади, випускники Лондонської школи економіки та політики (LSE) також були в першій п'ятірці. Однією з проблем зниження британських університетів у світових рейтингах є недостатні обсяги фінансування дослідницької роботи, при чому за цим показником університети США значно випереджають найстаріші навчальні заклади Європи. Кембридж був єдиним британським університетом серед 30 кращих університетів світу за цитуванням наукових публікацій, але університети США за цим показником посіли 31 місце з 50-ти [14].

Зважаючи на це, слід зазначити, що з урахуванням процесів, що спостерігаються у сфері вищої освіти та їхнього впливу на конкурентоспроможність ЗВО наряду з наявними тенденціями та закономірностями потребує докорінної зміни стратегія управління інноваційним розвитком системи національної вищої освіти як складової державної системи в цілому, адже в сучасному суспільстві забезпечення розвитку вищої освіти є одним з пріоритетних напрямів державної політики.

Список літератури:

1. Клімова Г. П. Інноваційний розвиток вищої освіти України: методологічний аспект аналізу. *Право та інноваційне суспільство*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2013_1_10 (дата звернення: 27.11.2020).
2. Грищенко І. М., Денисенко М. П., Бреус С. В. Роль вищої освіти в

сучасних умовах розвитку економіки України. *Проведення прогностико-аналітичних досліджень відповідності системи професійної освіти перспективам соціально-економічного розвитку України* : монографія / за ред. І. М. Грищенко. К.: КНУТД, 2014. 350 с. С. 6–8.

3. Денисенко М. П., Бреус С. В. Економічна безпека вищих навчальних закладів: основні тенденції на ринку праці. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 14. С. 10–14.

4. Гвоздецький В. Д., Валуєв Б. І., Кощєєв О. О., Кєпич Т. Оцінка сучасних моделей, концепцій, стратегій та перспектив розвитку інноваційної сфери країн світу: завдання для України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 5. С. 68–76.

5. Єрохін С. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України. *Економічний часопис-XXI*. 2006. № 1/2. URL: <http://soskin.info/ea/2006/1-2/20060102.html> (дата звернення: 17.01.2019).

6. Бреус С. В. Інвестування сфери вищої освіти в контексті забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів. *Науковий вісник Ужгородського національного Університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 10, ч. 1. С. 59-63.

7. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010–2017 роки. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_e_bez.htm (дата звернення: 27.11.2020).

8. Боголіб Т. М. Розвиток інноваційної економіки і елітна освіта. URL: http://www.dissertlib.com/left_menu%20папка/rozvitok.php (дата звернення: 17.01.2019)

9. Незалежне оцінювання університетів: академічний рейтинг «Топ-200 Україна 2020». URL: <http://euroosvita.net/index.php/?category=11&id=6556> (дата звернення: 27.11.2020).

10. Бреус С. В. Конкурентоспроможність закладів вищої освіти в сучасних умовах. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 35, ч. 1. С. 24–31.

11. The Times Higher Education. World University Rankings 2020. URL: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2020/world-ranking#!/page/0/length/25/locations/UA/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats (Last accessed: 27.11.2020).

12. QS World University Rankings. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2021> (Last accessed: 27.11.2020).

13. Чому українських університетів немає у світових рейтингах? URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/09/19/226499/> (дата звернення: 27.11.2020).

14. Огляд рейтингу університетів світу QS 2013/2014. *Освіта.ua*. URL: http://osvita.ua/abroad/higher_school/university-raiting/37115/ (дата звернення: 27.11.2020).